

Christian IV's specier 1646-1647

– slået i København

Indledning

De Københavnske specier fra 1646-47 er i kataloger henvist til variantstatus (Hede 55D og Sieg 107.4). I sammenligning med mønter fra nyere tider, er dette noget uretfærdigt. Der er tale om en helt selvstændig udmøntning, som kun er til kongens eget kammer eller for privat regning (se Hede). Mønterne er altså ikke egentlig rigsmønt. Desuden er portrættet væsentlig anderledes end på de øvrige specier under de pågældende katalognumre (sml. Figur 1 og 2).

For det første er man ikke i tvivl om, at der er tale om en aldrende konge på de sene specier, og for det andet er klædedragten forsynet med en meget stor kniplingsbesat krave, som er meget anderledes end kraven på de tidligere specier (1624-34). Portrættet er i øvrigt interessant, idet kongen er vist i profil fra højre, hvilket kongen ikke ønskede på malerier efter ulykken med kongens højre øje i 1644. Kongen ønskede ikke at vise sit læderede ansigt, hvorfor malerier efter 1644 altid er i profil fra venstre (se Figur 8).

Portræterne på specierne fra 1646-47 er således inspireret af de tidligere specier, hvilket selvfølgelig er en formildende omstændighed i deres katalogisering som en variant af disse. Det kan så til gengæld hævdes, at portrættet på de

Af Anders Hærck

Figur 1:

Speciedaler fra 1631.

Typen repræsenterer årgangene fra 1624-34, hvor kraven er dannet af en mere eller mindre bølget krans. Årstallet under rammen.

Figur 2:

Speciedaler fra 1647.

Typen repræsenterer årgangene fra 1646-47, hvor kraven er et fladt udbredt stofstykke besat med stor kniplingskant. Årstallet indenfor rammen.

Figur 3

Figur 4

Figur 5

Figur 3:
Forsidetype 1 med smalt portræt.

Figur 4:
Forsidetype 2 med udpræget tilbage-
lænet bredt portræt.

Figur 5:
Forsidetype 3 fra 1646 med bredt
portræt.

Figur 6:
Forsidetype 3 fra 1647 med bredt
portræt. Den mest almindelige
stempelvariant fra 1647.

Figur 7:
Forsidetype 3 fra 1647 med bredt
portræt. Den relativt sjældne og
formodentlig seneste stempel-
variant fra 1647.

Figur 6

Figur 7

sene specier er en form for historieforskning, da kongens øje på portrættet er ganske intakt.

Ud over portrætforskellen ses det også (Figur 1 og 2), at årstallet på de sene specier står inde i tekstrammen, mens det på de tidlige specier står under tekstrammen. Møntmesterinitialerne indtager på de sene specier pladsen under tekstrammen, medens disse initialer er placeret til venstre for rammen på de tidligere specier.

De her beskrevne karakterer er fælleskarakterer for specierne fra 1646-47, men inden for gruppen er der en markant variation, som er emnet for nærværende lille artikel. Der er inden for gruppen en klar hovedtype med nogle sjældne eller særdeles sjældne varianter.

Variationen i stemplerne

Som nævnt er der på forsiden tale om et portræt af den aldrende konge med en stor udbredt kniplingskrave. Under portrættet er der en tekstramme med kongens navn, titler og årstal. Nederst under rammen findes møntmesterens initialer og eventuelt møntmestermærket.

Der findes fem forsidestempler, som er vist i Figur 3-7. I figurerne er stemplerne ordnet i en rækkefølge, som jeg

*Figur 8:
Maleri af Christian IV i profil fra venstre. Efter slaget på Kolberger Heide lod kongen sig kun male i profil fra venstre, så man ikke skulle se den læderede højre side af hans ansigt.*

Maleri af Karel van Mander d.y. (1609-70). Frederiksborg.

antager er identisk med den rækkefølge, hvori de er fremstillet. Vi ser, at de to første stempler (Figur 3 og 4) er forsynet med både initialer for møntmesteren (Heinrich Köhler) og hans mærke (en glødehage).

Det andet stempel i rækkefølgen (Figur 4) rettes på et tidspunkt, så kun initialerne er til stede (se Figur 9). De underliggende initialer og mærket er imidlertid stadig tydelige.

Det sidste stempel fra 1646 er fremstillet med initialerne placeret symmetrisk, og dette er også tilfældet på stemplerne fra 1647. Det er således oplagt at tolke tilstedeværelse af møntmestermærket som et tegn på tidlig fremstilling, og stempelrækkefølgen er så næsten givet ved denne karakter.

Figur 9: Mønt med forside type 2 med rettet stempel. Initialerne HK er rettet til et lidt større H, og glødehagen er rettet til et større K.

Det sidste stempel fra 1647 er ret sjældent forekommende, og jeg har derfor placeret det som det sidste, idet jeg antager, at udmøntningen er standset inden stemplet har nået en betydelig anvendelse. Det er selvfølgelig muligt, at stemplet ret hurtigt er blevet ødelagt og derfor er så forholdsvis sjældent forekommende. Rækkefølgen af de to sidste stempler er således ikke helt sikker, men en kobling med et bestemt bagsidestempel giver dog yderligere et argument for den opstillede rækkefølge (se senere).

Ud over forholdet med møntmesterens initialer må det også siges, at portrættet er nogenlunde identisk på de tre sidste stempler (Figur 5-7), hvorfor disse kan slås sammen til en fælles type. De to tidligste stempler er imidlertid afvigende fra denne fællestype (primært begrundet i tilstedeværelsen af glødehagen som møntmestermærke) og også meget forskellige fra hinanden.

Det første stempel (Figur 3) er stærkt afvigende med et smalt portræt af kongen, og i tekstrammen er der en uheldig deling af ordene REX (latinsk for konge) og OL (forkortelse af Oldenburg). Desuden følger årstallet kongens titler uden en selvstændig linie, og navnet indeholder en stavfejl (CHRITIANUS). I det andet stempel (Figur 4) er kongen markant tilbagelænet, men ellers er portrættet og teksten på denne forside type overensstemmende med fællestypen for de tre sidste stempler.

Der findes et større antal bagsidestempler (ialt 18 ifølge S. Aagaard), som fordeler sig på fire typer (Figur 10-13). Disse typer kan ikke helt indordnes i en tidsmæssig følge, idet den hyppigst forekommende type (14 stempler - Figur 10) er repræsenteret sammen med alle forsidestempler og specielt både med det første og de to mulige sidste forsidestempler. Denne type er karakteriseret ved et stort centralskjold på et simpelt kors med smalle korsarme.

En anden type vist i Figur 11 er repræsenteret med to stempler. Denne type er karakteriseret ved et stort centralskjold på et kors med brede arme, hvor hver korsarm er dannet af fire linier. Denne type forekommer med alle tre typer forsidestempler – men kun i 1646.

De to sidste typer er hver kun repræsenteret med et enkelt stempel. Stemplet i Figur 12 afviger, ved at centralskjoldet er omgivet af en partiel perlering. Dette stempel optræder kun med det første forsidestempel og altså kun i 1646. Endelig afviger stemplet i Figur 13 ved et lille centralskjold. Dette stempel med det lille centralskjold forekom-

Figur 10

Figur 11

Figur 12

Figur 13

Figur 10:

Bagsidetype 1.

Stort centralskjold på simpelt smalt kors.

Figur 11:

Bagsidetype 2.

Stort centralskjold på bredt kors, hvor hver korsarm er dannet af fire linier.

Figur 12:

Bagsidetype 3.

Stort centralskjold der på siderne er flankeret af perlerækker.

Figur 13:

Bagsidetype 4.

Lille centralskjold.

mer i både 1646 og 1647. I 1647 forekommer det kun med det i Figur 7 viste forsidestempel, hvilket er et argument for, at dette forsidestempel er det tidligste stempel fra 1647. Bagsidestemplet med det lille centralskjold er interessant, idet det typemæssigt er identisk med bagsidestempler på Peder Grüners specier fra 1631-34. Identiteten er ikke begrænset til det lille centralskjold, men også forsiringernes udformning.

Jeg har ikke konstateret stempelidentitet, men dette bør efterforskes. Stempelidentitet med specier fra P. Grüner er dog ikke at forvente, da der er tale om vidt forskellige udmøntninger på forskellige lokaliteter og tidsmæssigt adskilt af mere end ti år. Desuden ses typen med den pågældende skjoldform og denne type forsiringer allerede på halvspecier fra Schwabe i 1627-8, hvorfor den pågældende udformning må betragtes som en standardtype.

Mønternes typologi

Efter nu at have set på de forskellige stempeltyper, kan der opstilles følgende typologi for speciemonterne fra 1646-47 (Hede 55D el. Sieg 107.4).

Type 1.

Forside. Smalt portræt. HK og glødehage. Årstal ikke på selvstændig linie.

Bagside. Stort centralskjold på simpelt smalt kors. Centralskjoldet delvis omgivet af perler.

1646 Schou 25. Typen er meget sjælden (mindst to i privateje).

Type 2.

Forside. Smalt portræt. HK og glødehage. Årstal ikke på selvstændig linie.

Bagside. Stort centralskjold på kors, hvor hver af armene er dannet af fire linier.

1646 Schou 24. Typen er sjælden. Schou har ikke angivet et særligt nummer for denne type, men den findes altså i aftrykssamlingen som stempelvariant under Schou 24.

Jeg har ikke tegning af bagsidestemplet, hvorfor en afbildning fra Hede's auktionskatalog er vist. Bagsidestemplet er af samme type som det i Figur 11 viste, men der er tale om et andet stempel.

Type 3.

Forside. Smalt portræt. HK og glødehage. Årstal ikke på selvstændig linie.

Bagside. Stort centralskjold på simpelt smalt kors.

1646 Schou 24. Typen er sjælden.

Type 4.

Forside. Bredt tilbagelænet portræt. HK og glødehage. Årstal på selvstændig linie.

Bagside. Stort centralskjold på kors, hvor armene hver er dannet af 4 linier.

1646 Schou 22. Typen er sjælden. Findes med rettet forsidestempel så der kun er HK. 1646 Schou 17 er uhyre sjælden.

Type 5.

Forside. Bredt tilbagelænet portræt. HK og glødehage. Årstal på selvstændig linie.

Bagside. Stort centralskjold på simpelt smalt kors.

1646 Schou 23. Typen er ikke almindelig. Findes med rettet forsidestempel så der kun er HK. 1646 Schou 19 og 20 er almindelig.

Type 6.

Forside. Bredt tilbagelænet portræt. HK rettet fra HK og glødehage. Årstal på selvstændig linie.

Bagside. Lille centralskjold på simpelt kors.

1646 Schou 21. Typen er ikke almindelig. Typen, hvor forsidestemplet ikke er rettet, er for mig ukendt.

Type 7.

Forside. Bredt portræt, som ikke er udpræget tilbagelænet. Stemplet kun med HK. Årstal på selvstændig linie. *Bagside.* Stort centralskjold på kors, hvor armene hver er dannet af 4 linier.

1646 Schou 18. Typen er meget sjælden. (I Schou's beskrivelse anføres 'HK og glødehage', men staniolaftrykket er uden glødehage. Se også Bruun Rasmussen 12/5-2015 lot. 5137).

Type 8.

Forside. Bredt portræt, som ikke er udpræget tilbagelænet. Stemplet kun med HK. Årstal på selvstændig linie. *Bagside.* Lille centralskjold på simpelt kors.

1647 ukendt af Schou. Typen er uhyre sjælden – måske unik. (Højland 9/5 2003).

Type 9.

Forside. Bredt portræt, som ikke er udpræget tilbagelænet. Stemplet kun med HK. Årstal på selvstændig linie. *Bagside.* Stort centralskjold på simpelt smalt kors.

1647 Schou 13, 14 og 15. Typen er almindelig.

Opsamling

Det fremgår af ovenstående oversigt, at kun to af de opstillede typer (5 med rettet stempel og 9) er almindelige. Hovedtypen for disse specier er altså en forside med initialerne HK (glødehagen fjernet eller fraværende) og en bagside med et stort centralskjold på et simpelt smalt kors. Inden for denne 'hovedtype' kan portrættet så være tilbagelænet eller ikke tilbagelænet.

De øvrige typer må alle betragtes som varianter, der er fejlbehæftede (stavefejlen og tilstedeværende glødehage) eller forskønnet (specielt kors, lille skjold eller perlering om skjoldet). Det lille skjold er måske ikke tænkt som en forskønnelse, men derimod blot en tilbagevenden til en gammel kendt type.

Alt i alt ser vi, at denne møntgruppe, som hidtil (noget uretfærdigt) er blevet henvist til en variant af Christian IV's mest almindelige specietype, udgør en interessant udmøntning med mange selvstændige varianter.

Litteratur

- Hede H. (1964): Danmarks og Norges mønter. Dansk Numismatisk Forening.
Siegs Møntkatalog (2015). Siegs Forlag.
Schou H.H.: Beskrivelse af Danmarks og Norges mønter 1448-1923. København 1926.